

Inleiding

“In deze crisisperiode is voor ieder, die het niet wist, duidelijk geworden, dat de Nederlander één afgod heeft: den aardappel. Wie den heiligen Aardappel aantast, krijgt het Nederlandsche volk tegen zich.”¹ Zo analyseerde de historicus P.H. Ritter begin jaren '30 de omstandigheden waarin het Amsterdamse aardappeloproer van 1917 plaats had. Het oproer was inderdaad om aardappelen begonnen. De arbeidersvrouwen werden bij de pakhuizen keer op keer teleurgesteld: op de voedselbon was geen pieper meer te krijgen. Op zoek naar achtergehouden voorraden of ladingen bestemd voor uitvoer naar het oorlogvoerende buitenland gingen de vrouwen in grote troepen de straat op. Radicale socialisten zagen in de onvrede aanleiding voor meer en toen ook baldadige jongens en stakende mannen zich met de onlusten gingen bemoeien, liep de situatie uit de hand. Een paar dagen lang was Amsterdam in de ban van de confrontatie tussen arbeiders, socialisten en gewapende macht; met als eindresultaat meer dan honderd slachtoffers, en... aardappelen.

Het Amsterdamse oproer duurde nog geen week, maar het protest stond in een bredere context. Ook al bleef Nederland gedurende de periode 1914-1918 neutraal, aan de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog kon het niet volledig ontkomen. Vanaf het uitbreken van de oorlog berichtten de Nederlandse kranten in toenemende mate over de tekorten aan voedsel in de oorlogvoerende landen, maar rond 1915 trof de voedselschaarste ook het eigen grondgebied. De onvrede onder de armlastige delen van het volk groeide, maar het protest bleef beperkt. Kleinschalige plunderingen en georganiseerde optochten naar het stadhuis, alwaar een petitie aan de gemeente werd aangeboden, moesten het verzet tegen de oorlog en zijn gevolgen kanaliseren. Radicale socialistische groepen speelden door het publiceren van brochures, het houden van spreekbeurten over concrete kwesties en het organiseren van demonstraties in op de onrust onder het volk. Op het gebied van de voedselschaarste lag het voorlopig hoogtepunt van deze socialistische agitatie in het levensmiddelenadres van 1916, met moeite door 77.171 mensen ondertekend, waarmee men de regering tot een beperkt uitvoerverbod en rigoureuze prijsbeheersing poogde te bewegen.²

Pas in de zomer van 1917 kwamen voor Nederland de gevolgen van de oorlog krachtig samen. In het aardappeloproer kwamen hongerige en stakende arbeiders tegenover bewapende soldaten te staan, wat voor de revolutionairen leek op een herhaling van 'hun' Russische Februarirevolutie. Het oproer was een spontane uiting door de arbeiders, maar al snel poogden socialistische groepen de

---

¹ P.H. Ritter (jr.), *De donkere poort: een boek, behelzende tal van persoonlijke herinneringen van vooraanstaande mannen, stemmingsbeelden, indrukken, beschouwingen, belangrijke en onbelangrijke gebeurtenissen, verhalen en anecdoten over Nederland in de jaren 1914-1918* (Den Haag z.j. [1931]), 2 delen, 152.

² Literatuur over het politieke en economische kader van het protest in Nederland: P. Moeyes, *Buiten schot: Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog, 1914-1918* (Amsterdam 2001) met name hoofdstuk 7. H. Binneveld (red.), *Leven naast de catastrofe: Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Hilversum 2001). W.G. van der Moer, *De bloedige juliweek: de levensmiddelen nood in neutraal Nederland en de bevolking van lastig Amsterdam, 1914-1917* (doctoraalscriptie UvA 1967) met name distributie.

leiding naar zich toe te trekken. Het spontane voedseloproer, dat als protestvorm van het volk al sinds de 17^e eeuw benut werd, vond in 1917 dus plaats binnen een ‘modern’ politiek kader. De radicale socialisten bezaten echter nog geen bestuurlijke invloed en ijverden vooral onder het volk voor hun programma. Zij zetten zich af tegen de houding van de meer gematigde sociaal-democraten in het oproer, en poogden met propaganda de arbeiders en gewapende macht te manipuleren. Hiermee claimden zij een zekere machtspositie: om hun programma te verwezenlijken hadden zij de andere spelers in het oproer nodig. Dit betekende niet dat het de ‘gewone’ vrouwen en mannen, agenten en soldaten aan eigen politiek besef ontbrak. Sterker nog, het bleek voor de radicale socialisten soms bar moeilijk de gewenste invloed op het volk te verkrijgen.

In de literatuur wordt het oproer veelal beschreven in het licht van de politieke strijd tussen twee arbeiderspartijen, de radicale Sociaal-Democratische Partij en de meer gematigde Sociaal-Democratische Arbeiders Partij.³ Deze benadering is volledig terecht en dekt de belangrijkste politieke gevolgen van het oproer. Naast deze ‘hogere’ politieke strijd staat echter nog een tweede verhaal, over de wisselwerking tussen de socialistische politiek en de arbeiders zelf. Hoe probeerden beide socialistische partijen de roerige arbeiders politiek te beïnvloeden, hoe brachten zij hun ideeën naar de massa? Wat was het politieke bewustzijn van de arbeiders zelf, wat wilden zij met hun oproer bereiken? Het conflict in de straten staat in dit stuk centraal. Door een beschrijving en analyse van het handelen van de verschillende groepen in het oproer – Amsterdamse vrouwen en mannen, soldaten, zelfs Duitse deserteurs, politie en revolutionairen – worden hun eisen en politiek kader achterhaald. Op deze manier wordt de invloed van de oorlogsomstandigheden op de arbeiders en socialistische partijen verduidelijkt. Belangrijker echter is de toegenomen politisering van het ‘traditionele’ voedseloproer: de meer politieke eisen van de arbeiders en de bemoeienis van de socialistische partijen vormen dan ook de kern van deze studie. Een zeer beperkte vergelijking met buitenlandse voedselonlusten in zowel neutrale als oorlogvoerende landen wordt, om de beschrijving van de Nederlandse situatie niet teveel te verstoren, voornamelijk in de voetnoten gemaakt.

Bij deze opzet moet wel een kanttekening worden gemaakt. Kennis van de intentie en het handelen van de socialistische groepen is, misschien zelfs dankzij de vaak dikke verpakking van retoriek, goed te achterhalen. Het handelen van het gewone volk, laat staan hun eisen en (politieke) bewustzijn, ligt dieper verscholen in de bronnen. Hun actie heeft een neerslag gekregen in specifiek materiaal: van politiek gekleurde kranten en pamfletten tot foto’s en volksliedjes, van archieven van politie en burgemeester tot verhalen van ooggetuigen. Iedere bron kent zijn eigen vormgeving, waardoor de afleiding van het bewustzijn van het volk een voorzichtig afwegen van ‘realiteit’ en vertekening vereist.

---

³ Literatuur over de politieke strijd en de gevolgen van het oproer voor het socialisme: J.E. Burger, *Linkse frontvorming: samenwerking van revolutionaire socialisten, 1914-1918* (Amsterdam 1983). I. Kuypers, *In de schaduw van de grote oorlog: de Nederlandse arbeidersbeweging en de overheid, 1914-1920* (Amsterdam 2002). B. van Dongen, *Revolutie of integratie: de Sociaal Democratische Arbeiderspartij in Nederland (SDAP) tijdens de Eerste Wereldoorlog* (z.p.[Amsterdam] z.j. [1992]).

Het stuk is opgedeeld in vijf hoofdstukken waarin het oproer vrijwel chronologisch wordt behandeld. In het eerste hoofdstuk staan het begin van de plunderingen, het handelen van de arbeidersvrouwen en de reactie hierop van de socialistische partijen centraal. Het tweede hoofdstuk laat een belangrijke verschuiving binnen het oproer zien: begonnen als voedselprotest onttaardde de beweging in heftige confrontaties met politie en militairen. In het derde hoofdstuk komen de beginnende stakingen en het leiderschap van de radicale socialisten aan de orde. Het vierde hoofdstuk laat zien hoe het draagvlak voor het oproer onder de arbeiders langzaam wegviel, terwijl de radicale socialisten hun 'revolutionaire' successen koesterden. Ten slotte zullen in hoofdstuk vijf de opvallende aanwezigheid van geweld en de mogelijke invloeden van de Russische Februarirevolutie worden behandeld.